

Milivoj Bešlin

Savremena hrvatska historiografija o Jugoslaviji: Dve granične studije

Tvrtko Jakovina, *Treća strana Hladnog rata*, „Fraktura”, Zagreb, 2011, str. 782; Hrvoje Klasić, *Jugoslavija i svijet: 1968*, „Naklada Ljevak“, Zagreb, 2012, str. 476.

Savremena postjugoslovenska društva utemeljena na pokušajima stvaranja antikomunističkog i antijugoslovenskog konsenzusa teže da, u nauci objašnjenim procesima konstrukcije identiteta, izvrše *damnatio memoriae* (brisanje iz pamćenja) čitavog perioda jugoslovenske nadnacionalne integracije. Nesigurna u sebe i nesposobna da racionalno sagledaju vlastiti XX vek, ova društva prožeta snažnim nacionalističkim ideologijama, postavila su koordinate ovih procesa još krajem osamdesetih godina prošlog veka. Kao što svaki historičar u pokušajima da razume i rekonstruiše prošlost neminovno svedoči o sebi i svom vremenu, tako je svaka historiografija produkt vlastite epohe, posebno u društvima gde se percipira prevashodno kao nacionalna disciplina, a ne kritička nauka. Sem navedenih zajedničkih karakteristika u manjem ili većem stepenu odstupanja, svih postjugoslovenskih historiografija, specifičnosti savremene hrvatske historiografije o socijalističkoj Jugoslaviji karakteriše postojanje relativno velikog broja sintetičkih pregleda različitog profesionalnog kvaliteta i ideološkog predznaka, ali sa identičnom slabošću – hroničnim nedostatkom bazičnih istraživanja. Upravo navedene nedostatke u velikom stepenu nadoknađuju opsežne monografije dvojice hrvatskih historičara mlađe generacije, prof. dr Tvrtka Jakovine i doc. dr Hrvoja Klasića.

Autor dveju zapaženih monografija, koje su mu donele profesionalna priznanja koja daleko prevazilaze postjugoslovenski prostor, Tvrtko Jakovina se afirmisao kao temeljni istraživač jugoslovensko-američkih odnosa. Knjige *Socijalizam na američkoj pšenici* i *Američki komunistički saveznik. Hrvati, Titova Jugoslavija i SAD 1945-1955*. načinile su njihovog autora veoma pripremljenim da se uhvati u koštac sa istraživanjem fundamentalnog fenomena hladnoratovske epohe – Pokretom nesvrstanih i ulogom Jugoslavije u njemu. Ipak, najnovija

Jakovinina knjiga svojom obuhvatnošću i voluminoznošću značajno prevazilazi prethodne. Monografija o spoljnoj politici Titove Jugoslavije, kao neponovljivog emancipatorskog i neprovincijalnog projekta, sa ambicijom da vodi svetsku politiku, i nije mogla da rezultira drugačijim pristupom sem pisanjem globalne istorije Hladnog rata. Jugoslovenska diplomatija bila je u to doba svetska diplomatija, kako kaže Jakovina. Navodeći značaj politike nesvrstanosti za samu jugoslovensku zajednicu, autor tvrdi: “Umjesto europske margine, gdje bi se Jugoslavija našla da nije pronađen treći put, zemlja je (p)ostala veća i važnija no što je objektivno bila.” Naposljetku, politika nesvrstanosti bila je ne samo ugaoni kamen spoljnopolitičke aktivnosti, već uz antifašizam, antistalinizam i samoupravljanje jedan od nosećih stubova identitetskog koda socijalističke Jugoslavije.

Približivši se, kako bi rekao Lisjen Fevr, “mentalnoj strukturi epohe”, karakteristici koja odlikuje samo najbolje istoričare, Tvrtao Jakovina istorijske procese druge polovine XX veka analizira očima istoričara, a ne posmatrača svog vremena. Iz današnje provincijalizovane i evrocentrične politike jugoslovenskih naslednica često se pomalja kritika da su svojom spoljnom politikom jugoslovenska diplomatija i Tito zemlju isključili iz svog prirodnog, evropskog okruženja. Međutim, Jakovina tvrdi da je ta orijentacija bila promišljena i pragmatična, te da je donela višestruku korist Jugoslaviji, koja je “širila svoj utjecaj, jačala vlastiti vanjskopolitički položaj, ali i dobivala tržište za proizvode koji se drugamo ne bi mogli plasirati”. *Treća strana Hladnog rata* Tvrtao Jakovine može se čitati i kao još jedna od istorija hladnoratovske epohe, ni najmanje ne zaostajući za najvrednijim ostvarenjima na tu temu, monografijama M. Vokera, O. A. Vestada ili Dž. L. Gedisa, ali iz perspektive trećeg aktivnog učesnika u toj međunarodnoj konstelaciji. Međutim, navedena deprovincijalizujuća studija je i svojevrsna svetska istorija druge polovine XX veka, jer je njen autor prateći aktivnost jugoslovenske diplomatije od dramatičnih događaja u Afganistanu, pokreta za oslobođenje Namibije, revolucionarne krize u Iranu, do zbivanja u Ugandi i Kambodži ili izraelsko-egipatskih mirovnih pregovora, dao istorijsku genezu svakih od ovih procesa, ali i njihov epilog sve do savremenosti. Ovakvim autorovim metodološkim pristupom, sasvim kompatibilnim sa značajem, uticajem i obaveštenošću jugoslovenske diplomatije, nastalo delo čini se nezaobilaznim svakom istoričaru međunarodnih odnosa druge polovine XX veka, a prevashodno onima koji u fokusu imaju problematiku arapskih ili zemalja Trećeg sveta.

U metodološkom pogledu zadivljuje mnoštvo dokumentarne, izvorne građe (uglavnom dobijene iz arhive Josipa Vrhovca), koja čini osnovu navedene monografije, ali posebnu profesionalnu vještinu autor je pokazao njenim uspešnim savladavanjem i smislom za istorijsko sintetizovanje. Konstituisanje globalnog sveta i univerzalizacija postignuta nakon Drugog svetskog rata učinila je zbivanja u najudaljenijim azijskim ili afričkim zemljama važnim i bliskim, pa Jakovina zbog toga zaključuje da je istorija Hladnog rata u stvari transnacionalna, jer relativizuje značaj granica i prostora u savremenom svetu. Time više dolazi do izražaja autorova vještina selekcionisanja izvora i činjenica, smisao za istorijsku sintezu i kontekstualnu analizu posmatranih događaja, pojava i procesa, čime je Jakovina pronašao pravu meru između vokacije da uopštava i zadatka da izvrši ekspertizu. Monografiju Tvrtka Jakovine odlikuje prijemčiv i nepretenciozan, ali vrlo negovan stil u najboljem duhu anglosaksonske historiografije. Uprkos dubini analize i mnoštva činjenica utemeljenih na izvornoj građi, ova knjiga je iznad svega polivalentna, jer se može razumovati u kontekstu jugoslovenske istorije, istorije međunarodnih odnosa, kao priručnik za diplomate, kao pregled i analitička obrada ključnih hladnoratovskih procesa, kao povest pokreta nesvrstanih, ali iznad svega ova opsežna studija se mora čitati kao uzor i obrazac u istoriopisanju – kao izraz najviših standarda kako u istraživačko-heurističkom, tako i u narativno-analitičkom pogledu.

Monografija Hrvoja Klasića *Jugoslavija i svijet 1968.* proistekla je iz doktorske disertacije odbranjene na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Prethodno, njegova magistarska teza (*Hrvatsko proljeće u Sisku*) bila je vrlo visoko ocenjena u naučnim krugovima, dok su Klasićeve dokumentarne serije, od kojih je poslednja *Hrvatsko proljeće*, bile među najgledanijim, ali i najkvalitetnijim sadržajima na javnom servisu. Polazeći od Fevrove maksime da je istorija nauka o promenama, postavlja se pitanje u kojoj meri je ta godina promenila Jugoslaviju? U istoriji ove višestruko specifične socijalističke zajednice teško se bilo koja godina može identifikovati kao posebno prekretna, jer bi tada, bezmalo svaka mogla biti prelomna u društvu koje se tako brzo menjalo i modernizovalo kao jugoslovensko u drugoj polovini XX veka. U traganju za regulatornom formulom vlastitog opstanka, modusom za izgradnju samosvojnog obrasca socijalizma i pokušaju konstituisanja trećeg puta u bipolarnom svetu, u Jugoslaviji su prelomne bile mnoge godine. *Istorijske* su bile: 1945, 1948, 1950, 1955, 1961, 1965–1966, 1968, 1971–

1972, 1974, 1980, 1987, itd. Zbog čega je samo 1968. tek jedna od mnogih u ovom nizu, dobila svoju monografiju, razlozi su nesumnjivo mnogo više vezani za evropski i međunarodni kontekst, nego li za jugoslovenski. Kao jedan od ključnih argumenata za bavljenje Jugoslavijom i 1968. bila je, prema rečima samog autora, težnja da se na dokumentarnim osnovama rekonstruišu najvažniji procesi u razvoju jugoslovenskog društva te prelomne godine, ali i da se dekonstruišu i ospore brojni stereotipi i nenaučne interpretacije o događajima, pojavama i procesima u navedenom vremenu.

Na temelju bogate i raznovrsne dokumentarne osnove zagrebačkih, beogradskih, američkih, britanskih i čeških arhiva, kao i desetina jugoslovenskih i inostranih novina i časopisa, te ogromnog broja članaka, studija i monografija, memoara i sećanja, autor je knjigu struktuirao u pet velikih tematsko-kompozicionih celina nejednake važnosti za istraživačku temu. U centru Klasićevog viđenja jugoslovenske 1968. su studenti i njihova rebelijanska delatnost tokom burnih junskih dana, ali i intelektualno-filozofska osnova njihove aktivnosti. Minuciozno i sa visokim stepenom smisla za istorijsku analizu i sintezu, Klasić studentske događaje u Jugoslaviji smešta u kontekst evropskih pobunjeničkih pokreta *šezdesetosmaške* omladine, duboko nezadovoljne svetom u kome je živela. Jugoslovenske procese Klasić analizira kroz pokušaj stvaranja intelektualne alternative i kritike režima s leva, kroz Korčulansku letnju školu i časopis *Praksis*, kao idejne prethodnice burne 1968. u Jugoslaviji. Prvu masovnu i javnu pobunu u zemlji posle Drugog svetskog rata autor kontekstualizuje i kroz pregled stanja na jugoslovenskim univerzitetima i među studentima u čitavoj zemlji do 1968. podsećajući tom prilikom na ranija manje zapažena protestna iskustva jugoslovenskih studenata. Junsku pobunu kao centralnu temu knjige, pa sledstveno tome ključni i najdalekosežniji događaj 1968. u Jugoslaviji, Klasić analizira kroz beogradske događaje tokom dinamičnih junskih dana, da bi potom segmentirao svoju analizu, fokusirajući je na odnos studenata i profesora, studenata i radnika, studenata i političara, studenata i Tita. Na poslednjoj osovini, studenti – Tito će i biti rešena pobunjenička epizoda beogradskog Juna 1968. Znatno manju, ali nikako zanemarljivu pažnju Klasić posvećuje i ostalim studentskim nemirima u Ljubljani, Zagrebu, Sarajevu, Nišu, Kragujevcu, itd. Akribično čitajući stranu štampu autor je dao veoma zanimljiv pregled refleksija studentskih demonstracija u svetu, ali i maestralnu analizu Titovog govora i *modus operandi* kojim je jugoslovenski predsednik okončao pobunjenički pokret. Dužnu pažnju autor je posvetio

i *post factum* obračunu sa studentskim pokretom, koga posmatra kao autohtono jugoslovenski. Zasvodivši centralnu temu svoje monografije, Hrvoje Klasić, kroz analizu ideja, namera i stavova, protagoniste studentskog bunta 1968. posmatra kao političku alternativu, čiji su epilog i bilans bili razotkrivanje mana, devijacija, protivrečnosti, neuspeha i slabosti jugoslovenskog socijalističkog sistema.

U drugom delu knjige autor analizira međurepubličke i međunacionalne odnose u Jugoslaviji tokom 1968. kada dolazi do prelomnih procesa u postupku evolutivne decentralizacije i krhkog pokušaja demokratizacije jugoslovenskog modela socijalizma. U poslednjim segmentima knjige Hrvoje Klasić daje pregled spoljnopolitičke situacije u Jugoslaviji tokom istraživane godine, analizom odnosa sa Varšavskim blokom, pokretom nesvrstanih, zapadnim svetom, da bi monografiju zaključio spoljnopolitičkim i unutrašnjopolitičkim aktivnostima jugoslovenske federacije nakon avgustovske sovjetske vojne intervencije u Čehoslovačkoj.

Monografija *1968. Jugoslavija i svijet*, osebujna je knjiga, koja u sebi sažima sve profesionalne kvalitete istoričara koji je svoj redak dar posvetio upravo proučavanju društva druge/socijalističke/Titove Jugoslavije. Metodološki čvrsto utemeljena u primarnim i sekundarnim izvorima, podvrgnutim analizi u najboljem duhu kritičke historiografije, čiji je važan saveznik u ovoj knjizi bila vrsna sposobnost autora da čitaoca oslobodi suviše faktografije, a da pri tome ni jedan od argumenata ili zaključaka ne deluje neuverljivo ili sa manjkom dokumentarne potpore. Dinamici knjige i smelosti zaključaka svakako doprinosi i zavodljiv stil autora, koji je lišen svake visokoparnosti i hermetičnosti, a da ipak nije izgubio ni najmanje na naučnosti. Sve to skupa doprinosi utisku o zanimljivosti knjige koja će zbog toga pronaći put i do šireg čitateljstva.

Treća strana Hladnog rata Tvrtka Jakovine i *Jugoslavija i svijet 1968.* Hrvoja Klasića nisu samo još dve u nizu knjiga historiografskog žanra – ovde je reč o prekretnim i za nauku nezaobilaznim studijama, čvrsto heuristički zasnovanim, oslobođenim neutemeljenih apstrakcija, ali i nagomilane faktografije, monografijama bez čijih epistemoloških doprinosa se istorija jugoslovenske države i društva u drugoj polovini XX veka neće moći valjano rekonstruisati. Istorioografske monografije Jakovine i Klasića, prva sa dominantnim fokusom na spoljnoj, a

druga na unutrašnjoj dinamici Jugoslavije, kompatibilne su i komplementarne, jer sem o svemu navedenom iz različitih uglova svedoče i o neprovincijalnom jugoslovenskom društvu, najdublje involviranom u fundamentalne tokove evropskih i svetskih zbivanja, verovatno prvi put u modernoj istoriji južnoslovenskih naroda, kao realnih subjekata istorije. Dve granične studije Tvrтка Jakovine i Hrvoja Klasića snagom svojih sazajnih kvaliteta značajno će doprineti racionalnijem poimanju jugoslovenske prošlosti druge polovine XX veka, koja se *a priori* stigmatizuje i odbacuje, a da je se prethodno nije spoznalo i razumelo.